

Márk Attila

Az oklándi unitárius templom orgonáinak története

Oklánd egykori udvarhelyszéki község a Kis-Homoród völgyében, a XIX–XX. század fordulóján Udvarhely vármegye Homoródi járásának székhelye, jelenleg Hargita megyei település mintegy 550 lakossal.¹ Temploma eredetileg a XIII. században épült; változatos történetéről ma is tanúskodnak fennmaradt középkori kőfaragványai és falképtöredékei, XVIII–XIX. és XX. századi festett kazettás mennyezete, karzatai és más berendezési tárgyai.²

Az oklándi unitárius egyházközség a reformáció ideje óta áll fenn, s ma a Székelyudvarhelyi Egyházközséghez tartozik. Tagjainak egyházzene iránti elkötelezettségét bizonyítja, hogy már 1806-ban anyagi segítséget nyújtottak az első erdélyi —Kolozsvárt felállított— unitárius orgona megépítéséhez.³ Egy évtized múlva —talán az 1818-as oklándi zsinatra készülve— a közösség elhatározta, hogy orgonát építtet saját templomába is, melyhez 1816-ban előbb karzatot emeltetett.⁴ Ezt követően készítették el magát a hangszer, amelyről az első bejegyzéseket 1817-ből találjuk:

Az eklézsia klenódiumai⁵ szaporodtak egy új orgonával, melyet az eklézsia tulajdon privát oblátumából építtetett.⁶

Közelebbi leírást a karról és a hangszeréről az 1827-es vizitáció jegyzőkönyve ad:

¹ A falu egyben községközpont is, Karácsonfalva és Homoródújfalu tartozik hozzá.

² DÁVID László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Kriterion, Bukarest 1981. 227–233. A templomban egy 1848-as toborzózászlót is őriznek, mely az orgonában volt egykor elrejtve. MIHÁLY 9.

³ „[...] kolozsvári orgonára 12 Ft”. *Protocolum* 21. A magyar nyelvű forrásszövegeket az eredeti szóhasználat, hangalak, de mai helyesírás szerint közöljük, megtartva ugyanakkor az idegen, főként latin nyelvű szókapcsolatok korabeli írásmódját. A pénznemjelöléseket a források változatos eredeti rövidítéseivel adjuk. A kihagyásokat és kiegészítéseket szögletes zárójel mutatja. (A Szerk.)

⁴ Az 1816. november 20-án írt jegyzőkönyv szerint: „Egy éneklőkar építtetett hozzá a szükséges portikusszal”. Uo. 83. Az új kar elkészítéséhez 89 szál deszkát vásárolt az egyházközség, darabonként 40 krajcárért. Uo. 85.

⁵ Klenódium (lat.): istentiszteleti használatra szánt tárgy. Vö. *Szótörténeti Tár* VII. 11.

⁶ A „*Diaecesana Praelatura*” 1817. december 29-i látogatásának jegyzőkönyvében, *Protocolum* 90; tulajdon privát oblátum (lat.): saját tulajdonú adomány. Vö. *Szótörténeti Tár* IX. 886, X. 945.

A templom hátuljában építtetett egy három erős gerendákra s középben egy lábra állíttatott deszkakar, melynek eleje s bondája [?]⁷ kéken festett földű [értsd: alapszínű],⁸ 10 oszlopocskák között levő nyolc tarka bokréttákkal ékesített deszkázatú, ennek közepében áll egy 6 mutációs, privátusok⁹ adományából építtetett orgona, melynek klaviatúrája a kar eleje közepéből kiálló négyszögű deszkázatba fészkeltetett, ez és az orgona közé helyzetetett kántori székkal. Elölről ilyen homlokírás lévén: „Szolga János kurátorságában készíttetett”, alább ez: „1817”.¹⁰

Eszerint a hatregiszteres orgonát a szekrény előtt álló játszóasztalról lehetett megszólaltatni.

Az 1817. decemberi vizitáció a gondnoki elszámolásban több szabálytalanságot talált. Ezek egyike volt, hogy az orgonával kapcsolatos költségek egy részét mégsem közösségi gyűjtésből, hanem az egyházközség pénztárából fedezték:

Az orgona dolgába az eklézsia és falusi közösség kasszáira nézve valami investigatoria co[m]m[un]is¹¹ rendeltetvén ki, az arra tett költséget m. Flo. 15 Dr. 66 az eklézsia kasszájára hárította, a v[enerabile] consistor[ium] rendelése¹² ezt nem engedvén, melynél fogva az eklézsia javai semmiképpen orgonára nem fordíthatatnak. Ezen pozíciónak¹³ a többivel való ellátása határozatott a közelebbi itten következő p[arciális] sz[ent] széket megelőző napra. Amikor is az említett komisszió tagjai tisztességes rekvizíció¹⁴ mellett invitáltassanak a d[ominus] curator által ide, hogy minden fennforgó nehézségek tökéletesen és örökösön szopialtassanak¹⁵ egyetértőleg, nehogy a közönség, azon gyanújában megerősödvén, hogy az általa közjóra konferáltatott¹⁶ jók [értsd: javak], per indirectum¹⁷ kellenek el, jövőre nézve az oblációkba elridegíttessék. Ezen alkalmatosságra köteleztetik a számoló minden most beadott és még hátra lehető diáriumait¹⁸ beadni, előszerezni, pozícióit, amik az eklézsia kasszáját ille-

⁷ Bonda: valószínűleg a karzat alját jelenti; vö. bondározás, bonta, *Szótörténeti Tár* I. 993, 998.

⁸ *Szótörténeti Tár* IV. 379.

⁹ Privátus (lat.): magánember. *Szótörténeti Tár* X. 947.

¹⁰ *Protocollum* 139–140.

¹¹ Investigatoria commissio (lat.): vizsgálóbizottság. Vö. *Szótörténeti Tár* V. 744.

¹² Venerabile consistorium (lat.): tiszteletreméltó főtanács. A főtanács 1814. évi határozatában kimondta, hogy „orgonát az eklézsia jövedelméből csináltatni nem szabad, hanem vagy a hallgatók tegyenek össze pénzt vagy csináljanak valami rendkívüli jövedelemforrást avégre. Azt előre mutassák fel a konzisztóriumnak, kimutatván azt is, hogy annak fenntartása és az orgonista fizetése miből leszzen.” BÖLÖNI MIKÓ Lőrincz: *Az erdélyi unitárius vallásközösség igazgatási rendszere*. 1931. 175. nyomán idézi SIMÉN Domokos: „Régi orgonák és énekkarak a volt Küküllői Egyházközségben”, *Keresztény Magvető* 94 (1988) 2. szám, 87–92, itt: 88.

¹³ Pozíció (lat.): (könyvelési) tétel. KUNOSS 79.

¹⁴ Rekvizíció (lat.): felkérés, felszólítás. KUNOSS 92.

¹⁵ Szopialtat (lat.): elaltat, nyugvópontra juttat.

¹⁶ Konferál (lat.): összegyűjt.

¹⁷ Per indirectum (lat.): nem egyenes úton.

¹⁸ Diárium (lat.): napló.

tik, nevezetesen legitimálni,¹⁹ de a többi is, egybekeverve lévén mostan az eklézsia privát és a közönség orgonára konferált java és kasszája.²⁰

Az új orgona megjelenése az egyházközségben személyi változást is szükségessé tett:

A canonica censura²¹ végbemenvén csak a' jó elő, hogy t[ekintetes] mester látván, hogy a sz[ent] eklézsia orgonát épít és orgonálásra nem elég-séges, egy kompetens²² eklézsiába való általtetettetését ezen traktusba instálja.²³ Úgy a tekintetes eklézsia is a p. vizit[átor] által a v[enerabile] consistoriumot egy orgonálásra alkalmas mester eránt instálja.²⁴

Sajnos, sehol nem találtuk meg az orgonakészítő nevét, és a vizitáció alkalmával készített iratlista sem említi az orgona készítésére vonatkozó szerződést.

A következő, orgonáról szóló bejegyzés egy 1820. évi jegyzőkönyvi beírás:

T[ekintetes] Kénosi György az orgonára ajándékozván 24 Mft[-ot], mely vagyon Kálmány Istvánnál, ez azon szükségre intereszestől vétessék fel.²⁵

1822-ben az orgonát felhangolják:

Az orgonameiszternek az orgona-konkordáláskor ételre-italra és fizetésire 13 Ft 50 kr.,²⁶

majd 1836-ban egy hasonló bejegyzést találunk:

Az orgonát megtisztító és konkordátornak 29 Ft 64 Kr.²⁷

1840-ben a karzatot megújították, mellvédjét kijavították, fatábláit újakra cserélték.²⁸ A karzat rendbetétele után az 1844-es jegyzőkönyv ír arról, hogy mivel

szorgosabb és szükségesebb volt más munkálatoknál, az orgonát meg-aranyoztatták.²⁹

¹⁹ Legitimál (lat.): igazol.

²⁰ Az 1817. december 4-i, főesperesi elnökléssel lefolytatott püspöki vizitáció jegyzőkönyvében, *Protocollum* 88–89.

²¹ Canonica censura (lat.): kánoni ellenőrzés, vizsgálat.

²² Kompetens (lat.): illő, valamire elegendő.

²³ Traktus (lat.): egyházkör, esperesi körzet; instál (lat.): sürget, kér, kérelmez. *Szótörténeti Tár* V. 685–688.

²⁴ Az 1816. november 20-i gyűlés jegyzőkönyvében, *Protocollum* 87.

²⁵ Uo. 109. Interesz (lat.): kamat. *Szótörténeti Tár* V. 713.

²⁶ *Protocollum* 113. Konkordálás (lat.): összhangba hozás, hangolás.

²⁷ Uo. 214. A rákövetkező évben feltehetően ugyanerre az orgonatisztításra számoltak még el pénzt: „az orgona megtakarításakor költött 50 krajcár”. Uo. 236–237.

²⁸ MIHÁLY 9. A jegyzőkönyvek a munkálatokról keveset írnak, és csupán néhány kifizetést rögzítenek. *Protocollum* 251.

²⁹ Uo. 274.

Ugyanekkor ismét hangoltatták a hangszert.³⁰ A jegyzőkönyvi bejegyzés végén egy lista rögzíti azok neveit,

kik az orgona aranyozására adakoztak.³¹

A parókiális iratokban eddig követhető az 1817-ben épült orgona története. A sepsiszentgyörgyi unitárius egyházközség levéltárában fennmaradt egyik levél tanúsága szerint azonban a hangszert 1908–1909 tájákn 700 korona költséggel megújították,

ellátván új játékasztallal, fúvóval, pedállal. Két szakértő véleményezte, hogy megérdemli a javítást, s az azzal és bővítéssel járó költséget. A munkát végezte Boda József csiktaplocai lakos, orgonakészítő.

A felújítás után rövidesen az orgona olyan rossz állapotba került, hogy Boda az egyházközségnek az alábbi javaslattal állt elő:

Sepsiszentgyörgyön ő [értsd: Boda] most készíti a kat. templomba egy új orgonát 1400 forintért. Mint mondja, templomnagyításért kell az új orgona. Az eddigi 16 éves, tehát még inkább új számba megy, szép és egészen jó orgona, amit ő 600 Ft-ba vesz át, s így pénzben neki 800 Ft-ot fizet az eklézsia. Ő ezt az orgonát rendezi, hangolja, s a miénkért adja cserébe, mi pedig az orgona mellett adjunk 200 forintot, s beleegyezik, hogy 5 esztendő múlva fizessük meg, amikor már teljesen meggyőződünk a milyenségéről stb.

Az oklándi lelkész a Sepsiszentgyörgy közelében található Kilyéni szolgálo lelkésztársát kérte, hogy tekintse meg az ajánlott hangszert, s értesítse,

milyen a kinézete, hangja, nagysága, és hány éve van használatban stb.? Hátha megtalálna minket!³²

A levél hátuljára a címzett feljegyezte:

értesítettem, hogy az orgona jó, átvehetik.

³⁰ A jegyzőkönyvi kiadások: „az orgona festő és aranyozó mesterrel lett alkalmkor sokan jelen lévén költött 1 mFt 56 pénz [értsd: krajcár]; az orgonára adatott 3 szálfá adásakor a falunak áldomásra költött 60 pénz; az orgona szállásán kifejértőre 20 pénz; az orgonamester számára gabonáért Kőhalomba járván költött 36 pénz; az orgona konkordálására fogadott mesterembereknek áldomásra és asztalokra 3 mFt 12 pénz; az orgona-konkordálóknak fizetésekbe adott 20 mFt; az orgona festő és aranyozó művésznek a nyugtatványok szerint 230 mFt; ugyanannak az ígért 16 vőka búzáért fizetett 32 mFt; az orgonaművésznek 3 szori vacsorázására egyezmény szerint fizetett 22 mFt 20 pénz.” Uo. 283–286. Kifejértő: vlsz. mész, vő. Szótörténeti Tár VI. 724.

³¹ 54 személy összesen 61 Ft 74 Kr-t adományozott. *Protocollum* 291–292. Ezenfelül a számadásban még az alábbi főbb tételek szerepelnek az orgonára fordított bevételként: „az orgona számára adatott 3 szál fa ára 30 mFt; az erős oldal és szálas tetőn lévő fűvek hasznából az orgona számára 144 mFt.” Uo. 282–283.

³² Pál Ferenc oklándi lelkész 1912. márc. 26-án kelt levele József Lajos kilyéni esperes-lelkésznek. Oklándi iktatószáma: 60/1912, a kilyéni: 24–1912. A levelet Sepsiszentgyörgyre címezték, mivel az esperes ott lakott. Ma a levél a teljes kilyéni unitárius levéltárral együtt a sepsiszentgyörgyi parókián található.

Ám sem ebből a levélből, sem a későbbi oklándi iratokból nem deríthető ki, hogy a Boda által ajánlott ügylet valóban létrejött-e?

1937–38-ban Debreczeni László tervei szerint az oklándi templomot átépítették.³³ Ekkor bontották le a középkori szentélyt, és a hajót új, nagyobb keleti résszel toldották meg. Ennek során az orgonát is megújították, melyre vonatkozóan az egyházközségi irattár két orgonaépítő árajánlatát őrzi. Einschenk Károly brassói orgonaépítő 1935. aug. 28-án küldött levelében így ír:

Mellékelve küldöm a megbeszélt költségvetést, hisz [ha] az orgoná[t] sok évig jó[!] használhatóvá akarják tenni, akkor ezeket a munkákat meg kell csinálni. Ha esetleg még valami változattal vagy pedállal nagyobbítani kell, akkor 10 ezer–30 ezer lejig [értsd: lej] több kiadással kell számítani; maradok mély tisztelettel: Einschenk Károly.³⁴

A részletes leírásból kitűnik, hogy Einschenk új szelláda készítését ajánlotta „a legbiztosabban működő beeső kúprendszer szerint”, a mechanikus traktúra megtartása mellett. Új franciafúvó készítésén túl a régi orgona sípjainak tisztítását és javítását tervezte, a fasípokat pedig olajfestékkel szándékozta lefesteni. Idézem az új elképzelést:

A változatok következőképpen lesznek összeállítva:

1. Gamba 8' ehhez hozzáveszem a 12 nagy sípot a Violonból
2. Oktav 4' ehhez jön 28 síp a homlokzatba
3. Fuvola 4'
4. Bordon 8' ezekhez jön összesen
5. Pikolo 2' 6 síp
6. Mixtura 3 sor

A sípok ki kell pótolni, hogy normális hangolást lehessen csinálni. Az orgonaszekrény meg lesz takarítva, és ha szükséges, szélességében kibővítve. [...]

Az így elkészített orgona javítása és nagyobbítása, szállítása és felszerelése 45.400 lej, azaz negyvenötezer négyszáz.³⁵

A temesvári székhelyű Wegenstein L. fiai cég 1937. szept. 9-i levelében a következőket olvashatjuk:

Wegenstein Viktor urunk [...] megtekintette az épülő templomot, egyben a lebontott orgona részeit is. Ennek alapján megállapítottuk, hogy az építendő orgonában a régi orgona egyes részei alkalmazást nyerhetnek, így pl. a szelláda és a fasípok. Nem használhatók ellenben az ónsípok, azokat

³³ Debreczeni László (1903–1986) kolozsvári építész, műemlékvédő, grafikus, köz- és szakíró.

³⁴ *Templomépítés*, 64. (Az iratköteg lapjainak rektóit utólag folytatólagosan végigszámozták, a számok ezeket jelentik.)

³⁵ Uo. 70.

át sem vehetjük, mivel a beolvasztásnál igen tekintélyes rész kárba vész. [...] Az új orgonának mindenesetre új orgonaszekrényt kell építenünk, amely az új templom stílusához alkalmazkodik és annak díszére válik, a régi orgonaszekrény nem használható fel. Az új szekrény székely motívumokat foglalna magában, erre rajzot fogunk készíteni, ezért kérjük Nagytiszteletű Urat, készíttessen Debreczeni építész úrral néhány vázlatot kopjafákról, amelyet az orgonaszekrény rajzánál felhasználhatnánk. [...] ³⁶

Debreczeni László 1937. dec. 21-én kelt levelében az alábbiakat írja:

[...] készen van az orgonaterv, és holnap elküldhetem. [...] Mivel a Wegenstein levele —bár jelezve van, hogy küldetett— nem volt a mellékletek közt, nem volt semmi támpontom aziránt, hogy ők mit tartanak szükségesnek és fontosnak szem előtt a tervezésnél. Ezért csak a rajz után indulhattam. Bár igyekeztem, hogy az ők elgondolásuk ne nagy változást szenvedjen —hogy kedvüket ne vegyem—, a küldött tervrajzot nem találtam teljesen ízlésem szerintinek, s teljes részletességgel kidolgozott átalakítást kellett eszközölnöm. [...] Egyetlen legfőbb utasításom: hogy a tervet a legpontosabban hajtsák végre. Abból el ne vegyenek, se hozzá ne tegyenek egy vonalat se. Mészkőnél történt ugyanis, hogy tervemet körülbelül nem találták elég magyarnak, s még ráfaragtak holmi tulipános indákat és madarakat [...]. Én nem magyarkodásra, hanem magyarságra fektetem a súlyt, és én azt ebben elérve látom, s ez elég. [...]

Szükségesnek tartanám a fűjtató lábantyúja elé egy 50 cm-es paraván deszka alkalmazását, hogy a fűjtató ember ritmikus mozgása el legyen takarva, és ne gyönyörködtesse a szemben levő hallgatóságot. Lehetne ezt hátul, kis fülkében is megoldani, ahogy pl. Eischenk szokta. [...] ³⁷

Végül a Wegenstein-cég kétféle orgonaterv költségvetését küldte el: az egyiket „egy pneumatikus rendszerű 5 zengő és 2 mellék-, összesen 7 változatú” orgonáról, a másikat „egy teljesen új, pneumatikus csőrendszerű, öt változatú orgonáról.” Az egyházközség Wegenstein első tervét fogadta el, és megbízta az új, 115 ezer lejes orgona elkészítésével. ³⁸

³⁶ Uo. 64.

³⁷ Uo. 164–165. Az 1:10-es léptékű homlokzati rajzot, ill. az 1:1-es és 1:5-ös léptékű részletrajzokat ld. uo. 54, 55.

³⁸ A megrendelő levelet ld. uo. 65. A megrendelés —az ajánlathoz hasonlóan— 1938. február 3-án Temesvárt kelt, így azokat a felek valószínűleg egy személyes találkozás során készítették el és nyújtották át egymásnak.

A Wegenstein-cég költségvetésében a következőképp szerepel az orgona hangképe:

I. Manual C-f''', 54 hang

			síp			
			ón	horgany	fa	nyelv
1.	Principal	8'	30	24		
2.	Bourdon	8' a régi sípokkal				
3.	Solicional	8'	30	24		
4.	Oktáv	4'	30	24		
5.	Födött fuvola	4' régi sípokkal				

Pedál C-d', 27 hang

1. Pedalkopula
2. Oktávkopula

Az új sípok száma:	162	90	72
A felhasználandó régi sípok:	108		
Összesen:	270		

A terv a továbbiakban az orgona részletes leírását adja, melyből csak a legfontosabb adatokat idézzük:

[A] Bourdon 8' és Födött fuvola 4' változatokban az oklándi régi orgona 108 sípja nyer alkalmazást. A többi sípok, valamint az orgona minden egyéb alkatrésze, játszóasztal, szelláda, fújtató, gépezetek, teljes belső berendezés és orgonaszekrény teljesen újonnan készülnek. [...]

Szelládái tiszta pneumatikus rendszerűek, s a legjobban bevált kúp-szelep szerkezettel [...] készülnek. [...] Az ónsípok 70%-os ónból, erős falvastagsággal, polírozva és hangolótekercecsekkel készülnek. Ajakozásuk gépi sajtolás. Horganysípok —úgy a homlokzatban levők, mint a 4 lábas C hangnál mélyebb sípok— elsőrendű horganylemezből, masszívan és alumíniummal bevonva készülnek. Lábsúcsok, hangolótekercek és magvak 60%-os ónból. [...]³⁹

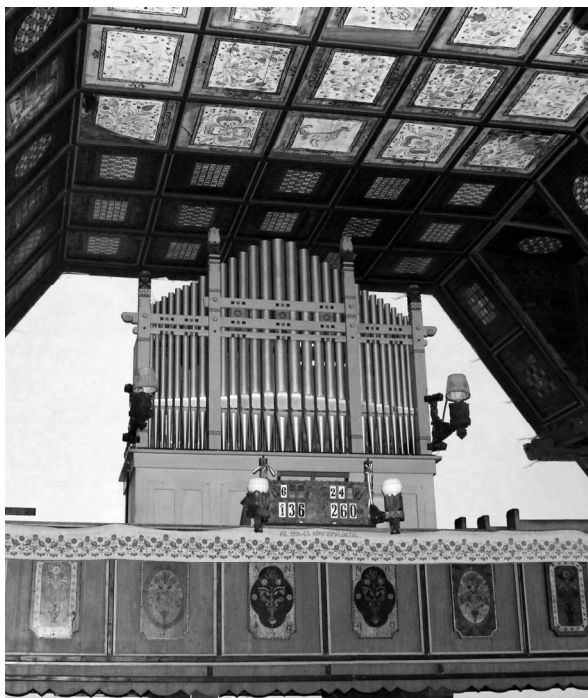
Az orgonaépítő Wegenstein és a templomtervező Debreczeni együttműködésének köszönhetően a megújított templomtérbe illeszkedő, magyaros díszítőelemekkel ékesített orgona épült, mely máig szolgálja az istentiszteletet.⁴⁰

³⁹ Uo. 48–49.

⁴⁰ DÁVID István: *Műemlék orgonák Erdélyben*. Polis Könyvkiadó — Balassi Kiadó, Kolozsvár — Budapest 1996. 118. és 189. oldalán található adat tehát nem helytálló, hiszen az orgonát nem a brasói Einschen-, hanem a temesvári Wegenstein-cég készítette.

Felhasznált források és irodalom

- KUNOSS KUNOSS Endre: *Gyalulat*, [...]. Pest 1835. Online: <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nnc1.cu56454341;view=1up;seq=11>.
- MIHÁLY MIHÁLY János: „Oklánd temploma: a művészettörténeti emlékek gazdag tárháza (Gyalogosan a két Homoród mentén, 49. rész)”, *Udvarhelyi Híradó* XXI (2010) 197. szám (okt. 8–10.), 9. Online: <http://www.szekelyhon.ro/archivum/kiadvany/3596/udvarhelyi-hirado-xxi-evf-197-szam.html>.
- Protocollum* Az oklándi Unitárius Ecclesia Protocolluma. 1803–1844. Az Oklándi Unitárius Egyházközség levéltára, j. n.
- Szótörténeti Tár* SZABÓ T. Attila [et al.]: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* I–XIV. Akadémiai Kiadó, Budapest — Kriterion, Bukarest — Erdélyi Magyar Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 1975–2014. Online: <http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/>.
- Templomépítés* *Templomépítés 1938, Orgonaépítés 1938–, Szeretetotthon-építés 1953*. Az Oklándi Unitárius Egyházközség levéltára (iratcsomag), j. n.

Az oklándi unitárius templom Wegenstein-orgonája. (A szerző felvétele.)